

دانشکده علوم انسانی
گروه علوم تربیتی

عنوان پایان نامه (نقش خرد گرایی در رشد عناصر تربیتی عصر طلایی اسلام)

پایان نامه :

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته علوم تربیتی

مؤلف

محمد حسین متقی نیک

استاد راهنما

دکتر اقبال قاسمی پویا

ماه و سال انتشار

اسفند ماه ۱۳۸۸

نام خانوادگی دانشجو : متقی نیک

نام : محمد حسین

عنوان پایان نامه: نقش خرد گرایی در رشد عناصر تربیتی عصر طلایی اسلام

استاد راهنما : دکتر اقبال قاسمی پو یا

استاد مشاور : دکتر محمد رضا سردی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته: علوم تربیتی گرایش: تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه: پیام نور

دانشکده : علوم تربیتی تاریخ فارغ التحصیلی : تعداد صفحه : ۱۴۴

کلید واژه ها : خرد گرایی، عناصر تربیتی، عصر طلایی اسلام

چکیده

تعلیم و تربیت در عصر طلایی تمدن اسلام که قرون سوم تا پایان قرن پنجم هجری را شامل می شود نسبت به دیگر دوره ها به ویژه قرن ششم هجری به بعد دارای ویژگی های متمایز و ممتازی است. از مهم ترین پدیده های دوران مذکور توجه صاحب قلمان، دانشمندان، مترجمان و حاکمان به علوم عقلی است که در راستای آن بستر مناسبی جهت خردگرایی و عقل محوری در زمینه های مختلف علمی و اجتماعی، و به ویژه تعلیم و تربیت و رشد عناصر آن (شامل معلم، متعلم، سازمان ها و نهاد های آموزشی، ساختار و مدیریت آموزشی) فراهم شد. هدف اصلی تحقیق حاضر تبیین چگونگی رشد کمی و کیفی عناصر تربیتی عصر طلایی اسلام با تاکید بر اصل خرد گرایی است. نیز اهداف فرعی تحقیق، عبارتند از: بررسی ویژگی های متفکران خرد گرا و تاثیر آنها در پیشرفت کمی و کیفی تعلیم و تربیت- جستجوی ردپای خرد گرایی در مواد و سر فصل های آموزشی دوره ی شکوفایی اسلامی - مشخص کردن تاثیر و نقش حاکمان و رجال سیاسی خردگرا و خرد ستیز در رشد و افول کیفی عناصر تربیتی - بررسی جنبش های خرد گرایانه ای که موجب رشد عناصر تربیتی شد- مشخص کردن نقش

سیاستمداران و صاحب منصبان خرد ستیز در آغاز جمود عناصر تربیتی و در نتیجه رخوت تعلیم و تربیت جهان اسلام .

روش و ابزارگرد آوری در این تحقیق عبارت است از روش فیش برداری و طبقه بندی ،

تجزیه و تحلیل

داده با توجه به روش تحلیل تاریخی و کیفی و مطالعه اسناد موجود در این زمینه می باشد. در رشد و پویایی عناصر تربیتی در عصر طلایی اسلام جریانات و جنبش هایی نقش آفرینی کردند. حاکمان خرد گرا که دارای مشی منعطف بودند با حمایت های خویش از اندیشمندان و دانشمندان علوم مختلف با هر مذهب و قومیتی، فضای مناسبی را جهت خیزش فرهنگی و علمی مسلمانان ایجاد کردند. همچنین نهضت علمی شامل ترجمه و تالیف، جنبش سری و نیمه سری اخوان الصفا، مکتب اعتزال و فرقه ی اسماعیلیه هریک به روش خود به رشد خرد گرایی در عصر طلایی اسلام کمک شایانی کردند. همچنین خلق آثار گرانبهای صرفا علمی در رشته های مختلف، نظیر علوم عقلی و علوم طبیعی، یا هنر حکمی توسط دانشمندانی که خود در فضای آزاد اندیشی دوران شکوفایی اسلامی درخشیده بودند، منشا برکات زیادی به دنیای علم شد. نیزاهداف تعلیم و تربیت نزد اندیشمندان دوران مزبور سعادت اعم از دنیا و آخرت است.

کلید واژه ها: عصر طلایی اسلام، خرد گرایی، عناصر تربیتی.

دانشگاه پیام نور

دانشکده علوم انسانی

گروه: علوم تربیتی

عنوان پایان نامه (نقش خرد گرایی در رشد عناصر تربیتی عصر طلایی اسلام)

پایان نامه:

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته علوم تربیتی (تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت)

مؤلف

محمد حسین متقی نیک

استاد راهنما

دکتر اقبال قاسمی پویا

استاد مشاور

دکتر محمد رضا سرمدی

ماه و سال انتشار

اسفند ۱۳۸۸

The Role Rationality In The Flourishing Of Education Elements In The Islamic Golden Age.

Education in the golden age of Islamic Civilization (included from third to the end of fifth century of A.H) is distinguished from other centuries especially before and the post of that time. The protective of all throes, scholars, scientists, translators, and the rulers was one of the phenomena of that time. A very help full context was smoothed for nationality and nationalism in social, scientific and specially educational elements (teacher job, student, organization, institution, structure and management of instruction). The main goal of the dissertation is to study and explication of the quality and quantity of educational elements in the Islamic golden age, rationality. To trace the specifications from the view point of rationalism in the influence and role of the rationalist and non rationalist rulers and statement raise and declining of quality of educational elements, to study rational movement that enhance the educational elements, to study the role of anti-rational in stagnation of educational elements and consequently weakness of educational system in Islamic world are the secondary aims of of the dissertation.

Method and instrument: Taking notes, classification, analyzing of data by applying the historical and qualitative method on the relevant documents. For flourishing the educational elements of the discussed age, many movements played their roles. Open minded rationalist rulers Made a propitious ecology and environment for the scholars from various religions and ethnicities and made an intellectual resurrection. Intellectual movement including movement for translating, compiling of the books by Brethren purity (Ekhvanosafa), school of Etezal (the first rationalists), religious

branch of Esmailie contributed growing of rationality. Production of precious works in many rational and scientific branches, natural or philosophical arts was a fruitful basis for intellectual world the important goal for the thin hers of the discussed age is temporal and other worldly beatitude.

KeyBoard: Rationalism, Islamic Golden Age, Education Elements

**Payame Noor
University**

School of education sciences

Department history and philosophy of education

Title

**The Of Rationalism for growing Of education Elements Of Islam's golden period
role**

Submitted in Partial Fulfillment
of the Requirements for the Degree of
M.S. (M.A.) in

History and philosophy of education

by

Mohammad Hossine Mottaghi nik

Supervisor

Eghbal ghasemi pooya

Month , Year

۲۰۰۱۰

Payame Noor University

School of education sciences

Department **history and philosophy of education**

Title

The Of Rationalism for growing Of education Elements Of Islam's golden period

Submitted in Partial Fulfillment
of the Requirements for the Degree of
M.S. (M.A.) in.....

History and philosophy of education

by

Mohammad Hossine Mottaghi nik

Supervisor

Eghbal ghasemi pooya

Month ,Year

۲۰۱۰

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشکده علوم انسانی

گروه: علوم تربیتی

عنوان پایان نامه (نقش خرد گرایی در رشد
عناصر تربیتی عصر طلایی اسلام)

پایان نامه:

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته علوم تربیتی (تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت)

مؤلف

محمد حسین متقی نیک

استاد راهنما

دکتر اقبال قاسمی پویا

استاد مشاور

دکتر محمد رضا سرمدی

ماه و سال انتشار

اسفند ۱۳۸۸

تقدیم به نگاه گرم مادرم

که دعایش بدرقه ی راه زندگی ام

و نگرانی اش سرمایه سعادت من است

بار

مهر تو آندم

چونکه دمی

جامه ی خود

ناز تشر

روح من و

گر بشوم ناچه ی تو مادرم

غممت تا به ثریا برم

دیده و چشمان ترم کور باد

که ز یادم برم

ملک بهشتم شود ارزانیم

پای نهی بر سرم

هین که غباری بر چشمت رود

را همه یکجا درم

بوسه بر آن دست توانا ز نم

های تو را می خرم

جمله همه حاصل ایثار توست

جسم من و پیکرم

هم که همه
تا به جز از
ای ملک
از نگه گرم

هم به دعای شب تو شاکرم
خشم تو را چاکرم
شب همه شب خون دلی خورده ای
راه حقیقت نرم
کاش که من خادم نیکت بدم
عشق تویی سرورم
آب شود جان همه هستیم
تو ای مادرم

سروده

ی: محقق

الف

سپاس خدای عز وجل را که طاعتش موجب قربت و به شکر اندرش مزید بر نعمت ، هر نفسی که فرو
می برد ممد حیات و چون بر آید مفرح ذات پس بر هر نفس دو نعمت موجود و بر هر نعمت شکری
واجب.

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به در گاه خدا آورد

و ر نه سزوار خداوندیش

کس نتواند بجای آورد

با تشکر از پدر و استاد گرانقدر، دکتر قاسمی پویا، و همچنین استاد گرامی دکتر محمد رضا سرمدی که
با راهنمایی شایسته خویش در انجام این تحقیق حقیر را یاری رساندند. نیز ابراز تشکر از استاد عزیز

جناب دکتر علی ذکاوتی قراگزلو و تمام اساتیدی که افتخار تلمذ در محضرشان نصیب شد. با آرزوی سلامتی و خرد ورزی برای تمام عزیزانی که من را در انجام این تحقیق یاری نمودند. در پایان از زحمات و حمایت های مادر عزیزم که مشوق و پشتوانه ی بزرگی در ادامه تحصیل بود تشکر و قدردانی می کنم.

ب

نام خانوادگی دانشجو : متقی نیک

نام : محمد حسین

عنوان پایان نامه : نقش خرد گرایی در رشد عناصر تربیتی عصر طلایی اسلام

استاد راهنما : دکتر اقبال قاسمی پویا

استاد (اساتید) مشاور : دکتر محمدرضا سرمدی

مقطع تحصیلی : کارشناسی ارشد

رشته : علوم تربیتی

گرایش : تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت

دانشگاه : پیام نور

دانشکده : علوم انسانی

تاریخ فارغ التحصیلی : اسفند ۸۸

تعداد صفحه : ۱۴۴

چکیده

تعلیم و تربیت در عصر طلایی اسلام که قرون سوم تا پایان قرن پنجم هجری را شامل می شود نسبت به دیگر دوره ها به ویژه قرن ششم هجری به بعد دارای ویژگی های متمایز و ممتازی است. از مهم ترین پدیده های دوران مذکور توجه صاحب قلم، دانشمندان، مترجمان و حاکمان به علوم عقلی است که در راستای آن بستر مناسبی جهت خردگرایی و عقل محوری در زمینه های مختلف علمی و اجتماعی، و به ویژه تعلیم و تربیت و رشد عناصر آن (شامل یاد گیرنده ، یاد دهنده، سازمان ها و نهاد های آموزشی، ساختار و تشکیلات آموزشی) فراهم شد. هدف اصلی تحقیق حاضر تبیین چگونگی رشد کمی و کیفی عناصر تربیتی عصر طلایی اسلام با تاکید بر اصل خرد گرایی است. نیز اهداف فرعی تحقیق ، عبارتند از : بررسی ویژگی های متفکران خرد گرا و تاثیر آنها در پیشرفت کمی و کیفی تعلیم و تربیت- جستجوی خرد ورزی در مواد و سر فصل های آموزشی دوره ی شکوفایی اسلامی- مشخص کردن تاثیر و نقش حاکمان و رجال سیاسی خرد گرا و خرد ستیز در رشد و افول کیفی عناصر تربیتی - بررسی جنبش های خرد گرایانه ای که موجب رشد عناصر تربیتی شد- مشخص کردن نقش سیاستمداران و صاحب منصبان خرد ستیز در آغاز جمود عناصر تربیتی و در نتیجه رخوت تعلیم و تربیت جهان اسلام. محقق در این تحقیق در سدد یافتن پاسخی برای این سؤال است که نقش خرد گرایی و عقل محوری در رشد عناصر تربیتی دوره ی شکوفایی اسلامی چگونه بوده است؟ روش و ابزار گرد آوری در این تحقیق عبارت است از روش فیش برداری و طبقه بندی ، تجزیه و تحلیل داده با توجه به روش تحلیل تاریخی و کیفی و مطالعه اسناد موجود در این زمینه می باشد. در مبحث مابع، به دلیل عدم دست رسی به منابع اولیه مرتبط با موضوع (نظیر وقف نامه ها ، اقرار نامه ها، گواهی نامه ها وصیت نامه ها و قباله) محقق از منابع ثانویه نظیر مقالات ، گاهنامه ها و کتب در این تحقیق بهره می جویدو نوشته های اساتیدی چون ذبیح الله صفا ، نور الله کسایی و جلال همایی و {.....}را معتبر می شناسد.

در رشد و پویایی عناصر تربیتی در عصر طلایی اسلام جریانات و جنبش های متعددی نقش آفرینی

کردند. حاکمان خرد گرا که دارای مشی منعطف بودند با حمایت های خویش از اندیشمندان و دانشمندان علوم مختلف با هر مذهب و قومیتی، فضایی مناسبی را جهت خیزش فرهنگی و علمی مسلمانان ایجاد کردند. همچنین نهضت ترجمه، جنبش سری اخوان الصفا، مکتب اعتزال و فرقه ی اسماعیلیه هر یک به سهم خود به رشد خرد گرایی در عصر طلایی اسلام کمک شایانی کردند.

نیز خلق آثار گرانبها در رشته های مختلف، نظیر علوم عقلی و علوم طبیعی، یا هنر حکمیت توسط دانشمندی که خود در فضایی آزاد اندیشی دوران شکوفایی اسلامی درخشیده بودند، منشا برکات زیادی به دنیای علم شد. نیز اهداف تعلیم و تربیت نزد اندیشمندان دوران مزبور اعم از سعادت دنیا و آخرت است. کلید واژه ها: عصر طلایی اسلام، خرد گرایی، عناصر تربیتی.

فصل اول

کلیات تحقیق

۲	مقدمه
۳	۱,۲ بیان مسئله
۳	۱,۳ اهداف و سؤال های تحقیق
۴	۱,۴ اهمیت و ضرورت انجام تحقیق
۶	۱,۵ تعریف واژه ها

فصل دوم

مبانی نظری و ادبیات و پیشینه ی تحقیق

۱۴	مقدمه
۱۵	۲,۱ واژه شناسی تاریخ
۱۵	۲,۲ چیستی تاریخ و فواید آن
۱۷	۲,۳ تاریخ و علم
۱۸	۲,۵ تعامل تاریخ و مورخ
۱۸	۲,۶ تاریخ از نظر اسلام
۱۹	۲,۷ تاریخ از نظر مورخان مسلمان
۱۹	۲,۸ شرایط مورخ از نظر مورخان اسلام
۲۰	۲,۹ آرای اندیشمندان مسلمان درباره ی تاریخ
۲۱	۲,۱۰ شعب تاریخ در اسلام
۲۲	فایده ی تاریخ آموزش و پرورش
۲۳	۲,۹ نظری به تاریخ آموزش و پرورش در اسلام
۲۵	۲,۱۱ عقل و مسلک عقلی (خردورزی)
۲۵	۲,۱۲ راههای رشد عقلی و موانع آن
۲۶	۲,۱۳ نتایج مسلک غیر عقلانی

۲۸..... ۲,۱۴ عقل و تخیل

۲۸..... ۲,۱۵ خرد و رابطه ی آن با آزادی در تعلیم و تربیت

۳۱..... ۲,۱۶ نظری به خرد گرایی در دنیای اسلام

۳۶..... نظری به خرد ستیزی در دنیای اسلام

ادبیات و پیشینه تحقیق

۴۰..... ۲,۱۷ پیشنه ی فرهنگی ایران

۴۸..... ۲,۱۸ پیشنه ی تاریخ تعلیم و تربیت در اسلام

فصل سوم

۵۷..... ۳,۱ (مقدمه) تحقیق تاریخی

۵۸..... ۳,۵ روش تحقیق

۵۸..... ۳,۶ روش و ابزار گرد آوری

۵۸..... ۳,۷ مراحل تحقیق

۵۹..... ۳,۸ تدوین مسئله

۶۰..... ۳,۱۰ نقد داده ها

۶۱..... ۳,۱۱ تدوین فرضیه

۶۲..... ۱۲,۳ گزارش یافته ها

فصل چهارم

۶۵..... مقدمه

تاثیر حکام و رجال خرد گرا و خرد ستیز بر رشد و افول عناصر تربیتی

۶۶..... خلفای خرد رز

۶۸..... آزاد اندیشی سانیان و آل بویه

- فضای علمی شیعه در عصر آل بویه..... ۷۰
- سلجوقیان، خواجه نظام الملک و ایجاد نظامیه ها ۷۱
- کیفیت مناظره در نظامیه ها..... ۷۳
- نگرش دولتمردان سلجوقی به دانش و آموزش..... ۷۴
- ویژگی های حاکمان خرد ورز و خرد ستیز
- نمونه هایی از رفتار حاکمان خرد ورز..... ۷۵
- نمونه هایی از رفتار حاکمان خرد ستیز..... ۷۸
- اشاره ای به نابودی کتابخانه ها توسط حکام خردستیز ۸۱
- ویژگی های کمی و کیفی عناصر تربیتی دوره شکوفایی اسلامی
- زبان ۸۴
- خط..... ۸۴
- گذران زندگی و پایگاه دانشمندان..... ۸۵
- متعلمین..... ۸۵
- خانه های دانشمندان..... ۸۶
- دارالعلم ها..... ۸۷
- کتابفروشی ها و کتابخانه ها..... ۸۷
- مساجد..... ۹۱

- دبستان و دبیرستان..... ۹۱
- مکتبخانه ها..... ۹۲
- شیوه های آموزش..... ۹۳
- تنوع رشته های مورد آموزش..... ۹۴
- پلکان آموزش در قرن چهارم..... ۹۴
- نهاد های آموزشی اقلیت های دینی..... ۹۵
- پشتوانه های مالی آموزش و پرورش..... ۹۶
- وضعیت اساتید در قرن چهارم هجری..... ۹۷
- اساتید و دانش آموختگان..... ۹۷
- سرپرستی و حضور استادان..... ۹۸
- عناوین و القاب اساتید و دانشگران..... ۹۹
- تاثیر متفکران و اندیشه گران خرد گرا بر رشد و پویایی عناصر تربیتی دوره ی مورد مطالعه
- الکندی..... ۱۰۰
- اخوان الصفا..... ۱۰۱
- رازی..... ۱۰۲
- فارابی..... ۱۰۳
- بوعلی سینا..... ۱۰۴
- ابوریحان بیرونی..... ۱۰۶
- امام محمد غزالی و حمله به فلسفه..... ۱۰۸

تأثیر جنبش‌ها و نهضت‌های خردگرا در رشد و تعالی عناصر تربیتی دوره‌ی مورد مطالعه

جنبش‌های خردگرا

نهضت ترجمه ۱۱۰

جریان معتزله ۱۱۲

فرقه‌ی اسماعیلیه ۱۱۳

اخوان الصفا ۱۱۴

جنبش‌های خردستیز

اشعریه ۱۱۷

نظامیه‌ها ۱۱۷

اهداف تعلیم و تربیت

اهداف تربیت از نظر اخوان الصفا ۱۲۱

اهداف تربیت از نظر بوعلی ۱۲۲

اهداف تربیت از نظر مسکویه ۱۲۳

اهداف تربیت از نظر کیکاوس ۱۲۳

اهداف تربیت فارابی ۱۲۴

اهداف تربیت از نظر غزالی ۱۲۵

اهداف تربیت از نظر ابن سحنون ۱۲۵

فصل پنجم

نتیجه‌گیری ۱۲۸

پیشنهادها و مشکلات ۱۳۶

فهرست جداول و ضمائم

جدول شماره‌ی یک ۴۱

جدول شماره‌ی دو ۸۳

جدول شماره‌ی سه ۹۵

فصل اول

کلیات تحقیق